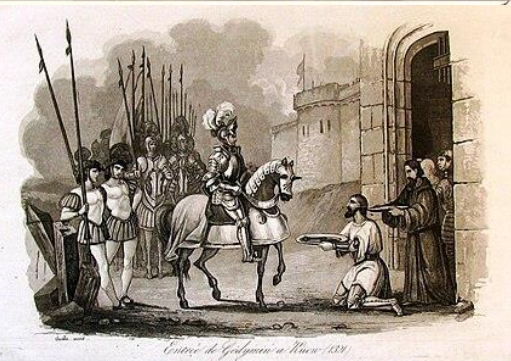
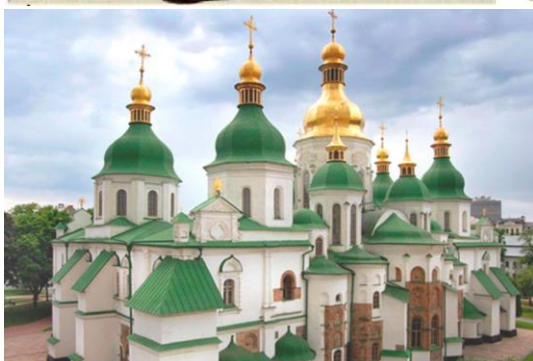

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Українсько-угорський навчально-науковий інститут
Кафедра історії Угорщини та європейської інтеграції

Туряниця Інна Анатоліївна

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ УКРАЇНИ»

(для здобувачів вищої освіти галузі знань
«01 Освіта/Педагогіка», спеціальності «014 Середня освіта»,
освітньої програми «Історія»)

Ужгород – 2023

Туряниця І.А. Історія та культура середньовічної України: методичні рекомендації до навчальної дисципліни / [Ужгород. нац. ун-т; Українсько-угорський навчально-науковий інститут; Каф. історії Угорщини та європейської інтеграції]. Ужгород, 2023. 30 с.

Рецензенти:

Асланов С.А., доктор політичних наук, професор кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Зубанич Л.Л., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ДВНЗ «УжНУ».

Розглянуто і схвалено Методичною комісією УУННІ

Протокол №2 від 27.06.2023 р.

Розглянуто і схвалено Вченою радою УУННІ

Протокол № 10 від 30.06.2023 р.

Методичні рекомендації до курсу « Історія та культура середньовічної України» є важливою складовою аудиторної, самостійної та індивідуальної роботи студентів, що покликані забезпечити студентів програмою навчальної дисципліни, планами лекційних та семінарських занять, завданнями для самостійної роботи, модульного та підсумкового контролю, тематикою рефератів, критеріями оцінювання, інформаційними ресурсами.

ЗМІСТ

1. Опис навчальної дисципліни	4
2. Мета і завдання навчальної дисципліни	5
3. Компетентності	5
4. Очікувані результати навчання	7
5. Програма навчальної дисципліни	9
6. Рекомендації для вивчення тематичного змісту	12
7. Засоби діагностики результатів навчання	18
8. Форми поточного та підсумкового контролю	18
9. Критерії оцінювання результатів навчання	19
10. Перелік питань, що виносяться на підсумковий контроль	20
11. Зразки модульних тестів	22
12. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна	24
13. Рекомендовані джерела інформації	25

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС - 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин - 120	2-й	2-й
Кількість модулів - 2	Семестр:	
	3-й	3-й
	Лекції:	
	40	14
	Практичні (семінарські):	
Вид підсумкового контролю - Екзамен	20	4
	Лабораторні:	
	Самостійна робота	
	60	102

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Історія та культура середньовічної України» являє собою нормативний курс у процесі професійної підготовки фахівця-історика, логічно пов'язаний з іншими фундаментальними та професійно орієнтованими і спеціальними дисциплінами, а також є необхідним як для підготовки педагога середньої загальноосвітньої та вищої школи, так і науковця-дослідника гуманітарного профілю студій. Середньовічна історія України є складовою частиною курсу історії України, що має на меті відобразити всі сторони життя тогочасного суспільства та діяльності людини на території України в добу середньовіччя в контексті розвитку світової цивілізації.

Мета курсу: всебічне та ґрунтовне вивчення і засвоєння явищ, основних подій та тенденцій середньовічної історії та культури України як складової вітчизняної та всесвітньої історії.

Завдання курсу:

- вивчити особливості політичного, соціально-економічного, та культурного розвитку України кінця IX – середини XVI ст.;
- розвивати у студентів навички наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного становлення і розвитку людського суспільства в епоху середньовічної України;
- забезпечити формування навичок критичного мислення джерел і літератури періоду середньовічної історії та культури України, спрямованих на самостійне осмислення закономірностей історичного розвитку, вироблення власного ставлення до подій минулого і сучасності.

3. КОМПЕТЕНТНОСТІ

Відповідно до освітньої програми, вивчення даної дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

Інтегральна компетентність (ІК):

– Здатність розв'язувати складні спеціалізовані практичні завдання в галузі середньої освіти, що передбачає застосування концептуальних методів освітніх наук, предметних знань, психології, теорії та методики навчання і характеризується комплексністю та невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах середньої освіти.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК-01. Здатність реалізовувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні

ЗК-03. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК-04. Здатність працювати у команді.

ЗК-05. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК-07. Здатність застосувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК-08. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК-09. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Фахові компетентності спеціальності (ФК):

ФК-01. Здатність до формування в учнів ключових і предметних компетентностей та здійснення міжпредметних зв'язків

ФК-02. Володіти основами ціле покладання, планування та проектування процесу навчання учнів.

ФК-03. Здатність здійснювати об'єктивний контроль і оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

ФК-04. Здатність до пошуку ефективних шляхів мотивації дитини до саморозвитку (самовизначення, усвідомленого ставлення до навчання).

ФК-07. Здатність до критичного аналізу, діагностики й корекції власної педагогічної діяльності, оцінки педагогічного досвіду.

Предметні компетентності (ПК):

ПК-01. Здатність використовувати методологію історії як науки.

ПК-02. Здатність орієнтуватися в історичному часі, застосовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу, доцільно використовувати категоріально-понятійний апарат і хронологію історичної науки.

ПК-03. Здатність ефективно й грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації, будувати усні й письмові висловлення щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії.

ПК-04. Здатність розкривати загальну структуру історичної науки на основі взаємозв'язку основних історичних подій та постатей.

ПК-05. Здатність характеризувати досягнення історичної науки та сучасний стан історичних інституцій, їхні ролі у суспільному житті, оцінювати та визначати історичні джерела (пам'ятки).

ПК-06. Здатність застосовувати системні знання з історії та методики навчання історії у викладанні предмета в базовій середній школі, здійснювати структурування навчального матеріалу.

ПК-07. Здатність застосовувати пошук, аналіз та розуміння архівних матеріалів, дискутувати про минуле в політичному й культурному аспектах.

ПК-08. Здатність чітко і логічно відтворювати базові історичні знання, оцінювати нові відомості, факти, події та інтерпретації в контексті формування в учнів цілісної історичної картини світу.

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у здобувачів вищої освіти програмних результатів навчання відповідно до

стандарту вищої освіти зі спеціальності «014 Середня освіта», освітньої програми «Історія»:

знати: основні закономірності та особливості суспільно-політичного, соціально-економічного та духовного розвитку середньовічної історії України;

вміти: аналізувати історію України як історію окремого народу та його держави, так і в контексті загальноєвропейської та світової історії; оперувати термінологією історичної науки, аналізувати на емпіричному та науковому рівні процеси, що відбуваються в політичному житті, використовувати в професійній діяльності основні теоретичні і практичні положення з вітчизняної історії.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми, вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
- Знати історичні основні етапи розвитку предметної області.	ПР-01
- Знати та розуміти принципи, форми, сучасні методи, методичні прийоми навчання предмета в закладах загальної середньої освіти (рівень базової середньої освіти).	ПР-03
- Уміти оперувати базовими категоріями та поняттями спеціальності.	ПР-05
- Уміти добирати та застосовувати сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів і здійснювати самоаналіз ефективності уроків.	ПР-08
- Уміти цінувати розмаїття та мультикультурність, керуватися в педагогічній діяльності етичними нормами, принципами толерантності, діалогу й співробітництва.	ПР-11
- Знати історичну термінологію й наукову періодизацію історичних процесів.	ПР-13
- Знати та розуміти основні концепції, теорії та етапи розвитку історичної науки.	ПР-14
- Уміти добирати міжпредметні зв'язки курсів історії в базовій середній школі відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти з освітньої галузі «Суспільствознавство».	ПР-16
- Знати і розуміти історіографію для аналізу сучасних наукових дискусій із проблем вітчизняної та всесвітньої історії.	ПР-17
- Знати історичні особливості розвитку регіонів України, реалізовувати краєзнавчий підхід на уроках історії, у позакласній та позашкільній роботі з учнівською молоддю.	ПР-18
- Уміти використовувати новітні методологічні підходи у навчальній та професійній діяльності: цивілізаційний,	ПР-20

* Історія середньовічної України: методичні рекомендації *

аксіологічний, культурологічний, антропологічний, багатofакторний.	
- Уміти орієнтуватися в науковій періодизації, порівнювати історичні процеси вітчизняної та всесвітньої історії, виявляти тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками.	ПР-21
- Уміти працювати із джерелами інформації, інтегрувати їх зміст, визнавати й сприймати різноманітність критичного аналізу і оцінок історичних джерел.	ПР-22
- Уміти характеризувати об'єктивно й неупереджено історичні події та постаті різних історичних періодів.	ПР-23

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Історія та культура середньовічної України»:

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
- Знання історичних основних етапів розвитку предметної області.	ПР-01
- Знання і розуміння принципів, форм, сучасних методів, методичних прийомів навчання предмета в закладах загальної середньої освіти (рівень базової середньої освіти).	ПР-03
- Уміння оперувати базовими категоріями та поняттями спеціальності.	ПР-05
- Уміння добирати та застосовувати сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів і здійснювати самоаналіз ефективності уроків.	ПР-08
- Уміння цінувати розмаїття та мультикультурність, керуватися в педагогічній діяльності етичними нормами, принципами толерантності, діалогу й співробітництва.	ПР-11
- Знання історичної термінології та наукової періодизації історичних процесів.	ПР-13
- Знання і розуміння основних концепцій, теорій та етапів розвитку історичної науки.	ПР-14
- Уміння добирати міжпредметні зв'язки курсів історії в базовій середній школі відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти з освітньої галузі «Суспільствознавство».	ПР-16
- Знання і розуміння історіографії для аналізу сучасних наукових дискусій із проблем вітчизняної та всесвітньої історії.	ПР-17
- Знання історичних особливостей розвитку регіонів України, уміння реалізовувати краєзнавчий підхід на уроках історії, у позакласній та позашкільній роботі з учнівською молоддю.	ПР-18
- Уміння використовувати новітні методологічні підходи у навчальній та професійній діяльності: цивілізаційний,	ПР-20

* Історія середньовічної України: методичні рекомендації *

аксіологічний, культурологічний, антропологічний, багатofакторний.	
- Уміння орієнтуватися в науковій періодизації, порівнювати історичні процеси вітчизняної та всесвітньої історії, виявляти тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками.	ПР-21
- Уміння працювати із джерелами інформації, інтегрувати їх зміст, визнавати й сприймати різноманітність критичного аналізу і оцінок історичних джерел.	ПР-22
- Уміння характеризувати об'єктивно й неупереджено історичні події та постаті різних історичних періодів.	ПР-23

5. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

5.1. Зміст навчальної дисципліни

№ теми	НАЗВА ТЕМИ ЗАНЯТТЯ ТА РОЗДІЛИ
Модуль 1. Змістовий модуль 1. Політичний та соціально-економічний розвиток Київської Русі княжої доби	
1	Вступ до предмету
2	Становлення Київської Русі
3	Велика дискусія походження Русі
4	Політична консолідація й розпад Давньоруської держави. Монголи і політична трансформація Русі.
Модуль 2. Змістовий модуль 2. Галицько-Волинська Русь. Українські землі в епоху пізнього середньовіччя	
5	Галицько-Волинська держава
6	Українські землі у складі Великого князівства Литовського
7	Польська експансія на українські землі наприкінці XIV – середини XVI ст.
8	Зовнішньополітичні аспекти життя України. Боротьба зовнішніх сил за українські землі у XIV – XVI ст.

5.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання (денна, заочна)					
	у тому числі					
	лекції	практичні (семінарські)	лабораторні	індивідуальні на робота	самостійна робота	
1-й семестр						
Модуль 1						
Змістовий модуль 1.						
Політичний та соціально-економічний розвиток Київської Русі княжої доби						
Тема 1. Вступ до предмету		2				4
Тема 2. Становлення Київської Русі		8	4			6
Тема 3. Велика дискусія походження Русі		4	2			10
Тема 4. Політична консолідація й розпад Давньоруської держави. Монголи і політична трансформація Русі.		6	4			10
Разом за змістовий модуль 1		20	10			30
Модуль 2.						
Змістовий модуль 1.						
Галицько-Волинська Русь. Українські землі в епоху пізнього середньовіччя						
Тема 1. Галицько-Волинська держава		6	2			6
Тема 2. Українські землі у складі Великого князівства Литовського		6	4			6
Тема 3. Польська експансія на українські землі наприкінці XIV – середини XVI ст.		4	2			4
Тема 4. Зовнішньополітичні аспекти життя України. Боротьба зовнішніх сил за українські землі у XIV – XVI ст.		4	2			4
Разом за змістовий модуль 2		20	10			30
Модульна контрольна робота						
Усього годин	120	40	20			60

5.3. Теми практичних (семінарських, лабораторних) занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Утворення Київської Русі та головні етапи її розвитку	4	
2	Галицько-Волинське князівство: соціально-економічний та політичний лад	4	
3	Культура Київської Русі. Соціокультурні процеси та мистецькі здобутки Галицько-Волинського князівства	4	
4	Литовсько-Польська доба в історії України	4	
5	Міжетнічні та міжрелігійні суперечності на українських землях	2	
6	Національно-культурний та релігійний рух в Україні	2	
Разом		20	

5.4. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Утворення Київської Русі та основні етапи її розвитку.	6	15
2	Давні літописи про походження державності Київської Русі.	6	10
3	Хрещення Русі.	6	10
4	Соціально-економічний і політичний устрій Київської держави.	6	15
5	Проблема існування феодального ладу.	6	10
6	Причини та наслідки занепаду Київської Русі	6	10
7	Галицько-Волинське князівство: соціально-економічний та політичний лад.	6	15
8	Загальна характеристика періоду Київської Русі.	4	15
9	Вплив християнства на розвиток давньоруської культури	4	16
10	Культура Київської Русі як синтез язичництва та візантійського впливу	4	10
11	Входження українських земель до складу Литви і Польщі	6	15
Разом		60	

6. РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМАТИЧНОГО ЗМІСТУ ¹

До теми 1 (лекцій).

Вступ до предмету

Предмет і основні завдання курсу. Категоріальний і понятійний апарат. Методологія вивчення середньовічної історії України. Взаємопов'язаність з іншими науковими дисциплінами.

Головні проблеми дослідження середньовічної історії України. Концепції та міфи. Ідеї свободи і справедливості, добра і правди. Основні тенденції та особливості вивчення проблеми історії середньовічної України.

До тем 2-3 (лекцій) і 1 (семінарів).

Становлення Київської Русі. Велика дискусія походження Русі.

Основні етапи становлення і розвитку Київської Русі, її особливості та характерні риси. Формування української народності за умов відсутності власної державності. Необхідність протистояння соціальному поневоленню і зовнішнім ворогам.

Розселення слов'ян і утворення давньоруської етнокультурної спільності. Доба виникнення квазідержавних суспільних об'єднань (союзів племен і далі племінних княжінь) і закладання підвалин державності у слов'янських народів. Еволюція східнослов'янської спільноти в обоєбічному зв'язку з формуванням державності. Давні держави, що об'єктивно прискорювали етногенетичні й культурні процеси та явища. Союзи племен і племінні княжіння східних слов'ян. Ознаки державності в ранньо-середньовічному суспільстві. Об'єднання руської Півночі з Півднем. Давньоруська держава як поліетнічна країна.

Версії, міфи та концепції щодо походження Русі. Фахова дискусія з проблеми.

До тем 4-5 (лекцій) і 2-3 (семінарів).

Політична консолідація й розпад Давньоруської держави. Монголи і політична трансформація Русі. Галицько-Волинська держава

Давньоруська держава часів Олега (882 – 912) та його наступника Ігоря (912 – 944). Влада київського князя. Системи управління, судочинства й збирання данини. Походи Русі на Візантію. Князь Ігор і його політика згуртування племінних об'єднань у складі держави.

---

¹ Авторська інтерпретація за погодженням і рекомендаціями видання: Токар М. Історія політичної думки України: навчально-методичні рекомендації (для студентів-бакалаврів спеціальності 052 – Політологія) / Навчально-методична серія «КАФЕДРА» / № 53; [Ужгород. нац. ун-т; Ф-т сусп. наук; Каф. політології і держ. управління]. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 44 с.

Панування дружинної форми держави за Володимира Святославича (978 – 1015). Початок другого етапу в еволюції давньоруської державності. Князювання спадкоємиці і дружини Ігоря Ольги (944 – 964). Заходи щодо регламентації самої системи і норм збирання данини, створення осередків княжої влади на місцях, закріплення адміністративної та судової систем на всіх підвладних Києву землях. Перехід від родоплемінної дружинної держави до феодалної.

Святослав і його курс на зовнішньополітичні справи країни. Його походи проти Хозарського каганату (968 р.) і до Болгарії (968 – 971 рр.). Його внесок до розбудови давньоруської державності. Адміністративна реформа.

Володимир (978 – 1015 рр.) та інтенсивна розбудова Давньоруської держави. Поєднання двох епох у суспільно-економічній еволюції Русі – пізньої родоплемінної і ранньої феодалної. Злам сепаратизму родової аристократії в різних землях Русі. Адміністративна реформа. Консолідація території і структури держави, визначення її кордонів, що загалом збігалися з етнічними рубежами східного слов'янства. Завершення складання державної території Русі.

Боротьба уряду Володимира Святославича проти кочовиків південних степів – печенігів. Створення системи валів і фортець, що мали захистити країну від нападів степовиків. Перший реформатор на Русі. Правова реформа. Релігійні реформи. Реформа язичництва. Введення християнської релігії.

Довершення будівництва Давньоруської держави сином Володимира Святославича Ярославом. Третій і прикінцевий етап її складання. Початок кривавої міжусобної боротьби поміж синами Ярослава і Святополком (1015 – 1019).

Зміцнення державності шляхом захисту її західних рубежів. Перше перетворення зовнішньої політики на багатовекторну. Середньовічний метод проведення дипломатії. Піднесення авторитету держави та її правителя.

Причини занепаду Русі. Правова невизначеність «ряду». Тріумвірат Ярославичів. Співправління Святослава і Всеволода. Дуумвірат 1096 р. Зібрання князів у Любечі. Удільна роздробленість Давньоруської держави. «Коллективного сюзеренітет». Основні князі – спільні сюзерени Давньоруської держави.

Галицько-Волинське князівство як держава. особливості державотворення. Король Данило Галицький.

Передумови складання української середньовічної народності. Територіальне підґрунтя складання української середньовічної народності. Давня Русь в історії України.

Культура середньовічної України-Русі. Соціокультурні процеси та мистецькі здобутки Галицько-Волинського князівства.

Давньоруська держава – яскравий феномен світової історії середньовіччя. Її здобутки і загальний внесок до політичного, культурного і економічного життя X – XIII ст. Роль в етнокультурному і політичному розвитку. Формування української народності за умов відсутності власної державності. Необхідність протистояння соціальному поневоленню і зовнішнім ворогам.

Поява специфічної верстви населення, яка почала формуватися у вигляді окремого стану.

Формування системи державно-політичних поглядів ранньофеодальної Київської Русі. Залежність політичного мислення від релігійного світогляду. Хрещення Русі та його вплив на суспільно-політичну думку. Факт прийняття християнства як сприяння розширенню міжнародних релігійних і політичних зв'язків Київської держави.

Особливості перших літературних творів. Літописи, «Слова», «Повчання», «Проповіді», «Патерики», «Життя святих». Роль духовенства в складанні писемних пам'яток політичної думки князівської епохи. Значення авторитету влади в суспільно-політичній думці.

Основні суспільно-політичні ідеї в Київській Русі. Погляди на походження держави і князівської влади. Політико-правове регулювання суспільних відносин. Стосунки між церквою і державою. Проблеми єдності та суверенності політичної влади. Об'єднання удільних князівств навколо великого князя київського. Питання самостійності й незалежності Русі.

Співвідношення середньовічної історичної та політичної думки тогочасного світу із зразками давньоруської суспільно-політичної спадщини. Вплив на Київську Русь здобутків європейської цивілізації в галузі філософії, права, історії, культури.

«Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона (середина XI ст. (1049 р.)) – перший політичний трактат Київської Русі. Політична про-грама незалежної держави і церкви. Релігійно-політичні погляди автора. Прагнення до зміцнення зовнішнього суверенітету Русі. Суспільний прогрес на основі трансформації принципів релігії. Роль закону. Спів-відношення закону та істини. Ідеї рівності народів, справедливого розвитку історії людства. Думка про державність і владу. Подання історії через призму ролі правителів. Проблема авторитету влади й ролі правителя-князя. Ідеальний образ правителя.

«Правда Руська» (XI – XII ст.) – перше політико-правове джерело, перший писаний слов'янською мовою кодекс законів. Дух епохи Ярослава Мудрого (1019 – 1054). Цінування людського життя, честі, засудження злочинності. Головні цілі суспільного життя. Регулювання суспільних і майнових відносини між людьми, стосунків між батьками й дітьми. Обмеження майнових та особистих прав різних категорій феодально залежного населення. Закріплення безправного становища холопів. Різноманітність норм судочинства. Питання спадкоємства князівського столу.

«Повчання дітям» (XII ст.). Заповіт-звернення Володимира Мономаха (1053 – 1125) до своїх синів – майбутніх князів Київської Русі. Ідеалізована картина державної діяльності. Ідеальний образ князя-правителя. Основні моральні настанови, норми і принципи. Практичні вказівки щодо керівництва державою, управління підданими, правила поведінки. Особлива увага на дотримання закону та принципів справе-дливості й милосердя. «Послання Олегу Чернігівському», «Уривок».

«Повість временних літ» літописця Нестора (початок XII ст. (1113 р.)). Питання зміцнення державності, централізації влади. Обґрунтування законності

й необхідності князівської влади. Її винятковість. Спад-коємність князівської влади. Співвідношення двох гілок влади – світської та церковної. Верховенство однієї з влад. Проблема єдності руських земель. Ідея богообраності слов'янського народу, включення слов'янства в контекст християнської історії. Проблема рівності Київської Русі з іншими європейськими державами.

«Слово о полку Ігоревім» (XII ст. (1185 р.)). Процес роздрібненості руських земель. Розповідь про похід новгород-сіверського князя Ігоря 1185 р. в половецький степ і його воєнну поразку. Патріотичний пафос. Політичні висновки твору. Головна причина тяжкого становища Русі.

«Моління Данила Заточника» (XII – XIII ст.). Питання укріплення держави і влади. Засудження феодальних воєн. Проблеми соціальної нерівності й несправедливості в суспільстві. Ставлення до князівської влади. Ідеалізований образ мудрого і волелюбного князя.

Інші зразки політичної думки князівської доби. «Літописний свод 1039 року». «Ізборник Святослава» (1073 р., 1076 р.). Єдність гілок суспільної влади у творах єпископа Кирила Туровського «Кирила-ченця притчі про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про Страшний Суд, і про муки», «Повісті про сліпого й кульгавого». Засудження міжусобиць. Ідеалізація ролі церкви в суспільному житті. «Остромирове Євангеліє». «Посланіє» Клементя Смолятича. «Сказання про Бориса і Гліба». Думки про шляхи та причини розвитку людського суспільства, історію слов'янства, обґрунтування самостійності руських земель, засудження міжкнязівських усобиць. Теологічна концепція «богоугодного володаря» ігумена Феодосія. Суспільно-політичні погляди єпископа Серапіона Володимирського. Критика зрадницької політики.

1185 р. в половецький степ і його воєнну поразку. Патріотичний пафос. Політичні висновки твору. Головна причина тяжкого становища Русі.

«Моління Данила Заточника» (XII – XIII ст.). Питання укріплення держави і влади. Засудження феодальних воєн. Проблеми соціальної нерівності й несправедливості в суспільстві. Ставлення до князівської влади. Ідеалізований образ мудрого і волелюбного князя.

Інші зразки політичної думки князівської доби. «Літописний свод 1039 року». «Ізборник Святослава» (1073 р., 1076 р.). Єдність гілок суспільної влади у творах єпископа Кирила Туровського «Кирила-ченця притчі про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про Страшний Суд, і про муки», «Повісті про сліпого й кульгавого». Засудження міжусобиць. Ідеалізація ролі церкви в суспільному житті. «Остромирове Євангеліє». «Посланіє» Клементя Смолятича. «Сказання про Бориса і Гліба». Думки про шляхи та причини розвитку людського суспільства, історію слов'янства, обґрунтування самостійності руських земель, засудження міжкнязівських усобиць. Теологічна концепція «богоугодного володаря» ігумена Феодосія. Суспільно-політичні погляди єпископа Серапіона Володимирського. Критика зрадницької політики.

1185 р. в половецький степ і його воєнну поразку. Патріотичний пафос. Політичні висновки твору. Головна причина тяжкого становища Русі.

«Моління Данила Заточника» (XII – XIII ст.). Питання укріплення держави і влади. Засудження феодальних воєн. Проблеми соціальної нерівності й

несправедливості в суспільстві. Ставлення до князівської влади. Ідеалізований образ мудрого і волелюбного князя.

Інші зразки політичної думки князівської доби. «Літописний свод 1039 року». «Ізборник Святослава» (1073 р., 1076 р.). Єдність гілок суспільної влади у творах єпископа Кирила Туровського «Кирила-ченця притчі про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про Страшний Суд, і про муки», «Повісті про сліпого й кульгавого». Засудження міжусобиць. Ідеалізація ролі церкви в суспільному житті. «Остромирове Євангеліє». «Послання» Клементя Смолятича. «Сказання про Бориса і Гліба». Думки про шляхи та причини розвитку людського суспільства, історію слов'янства, обґрунтування самостійності руських земель, засудження міжкнязівських усобиць. Теологічна концепція «богоугодного володаря» ігумена Феодосія. Суспільно-політичні погляди єпископа Серапіона Володимирського. Критика зрадницької політики.

До тем 6-8 (лекцій) і 4-6 (семінарів).

Українські землі у складі Великого князівства Литовського.

Польська експансія на українські землі наприкінці XIV – середини XVI ст.

Зовнішньополітичні аспекти життя України. Боротьба зовнішніх сил за українські землі у XIV – XVI ст.

Загальна характеристика суспільно-політичних змін. Період занепаду і втрати політичних традицій Русі, тривалого іноземного поневолення. Вирішення проблем становлення й захисту державності нації. Відстоювання права на існування українського народу. Захист мовних, культурних, релігійних цінностей. Рішуча боротьба проти спольщення і покатоличення.

Розробка і висвітлення питань про державу, закон і право, форми і методи управління держави, суверенітет державної влади і межі її панування. Протиборство середньовічного релігійного світогляду з ідеєю антропоцентризму. Проголошення прав людей на задоволення земних потреб, ідей свободи особи, справедливого суспільного ладу.

Сприяння розвитку освіти, культури і мистецтва.

Етапи культурно-національного відродження. Формування полемічного літературного напрямку. Його представники. Павло Русин (? – 1517). Шимон Шимонович. Юрій Немирич.

Юрій Котермак (Дрогобич) (1450 – 1494). «Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії і медицини Болонського університету». Зміцнення сильної королівської влади. Переваги світської влади над духовною. Передбачення земних подій.

Ідеї людини К. Саковича і К. Ставровецького. «Короткослівна відповідь Петру Скарзі» Івана Вишенського. Суперечливість його поглядів. Суспільно-політичний ідеал. Концепція про «істинну церкву». Критика піраміди влади феодального суспільства. Роль освіти. Представники братських шкіл.

Зародження та формування центрів національної свідомості. Києво-Могилянська академія. Зразки політичної думки. Творчість Іова Борецького.

«Тренос» Мелетія Смотрицького (1577 – 1633). Увага людині. Критика суспільно-політичного ладу польського королівства. За поміркованість аристократів. Проти зловживання владою. Перевага світської влади над духовною.

Захарій Копистянський. Петро Скарга. Його «Описанье и оборона собору руского Берестейського» (1597), «Про єдність церкви Божої». Позитивне значення унії православної і католицької церкви.

«Апокрисис» Христофора Філалета (1597). Полеміка з П. Скаргою. Патріотичні мотиви. Критика зрадницької політики духовенства й світських магнатів, які заключили унію. Віра і церква як національні святощі. Суворі критика церковної ієрархії. Ідея суспільного договору і природних прав. Нерозривність релігійної віри й соціально-політичних відносин.

Петро Могила (1596 – 1647) – виразник інтересів православної церкви. «Літос, або камінь з праці правди святій православній церкві руській». Противник перевищення світської влади, втручання держави у справи церкви. Необхідність запозичення культурних здобутків західно-європейської науки та культури. Суперечливість суспільно-політичних поглядів П. Могили. Ідея верховенства православної церкви. Божественне походження влади. Напрями верховної державної влади. Концепція самостійної держави. Образ ідеального володаря.

Представники Острозького культурно-освітнього центру. Формування основних принципів освіти, рівності всіх у навчанні, демократичності, формування правлячої верхівки українського суспільства.

Проблеми розбудови української державності, об'єднання земель, піднесення культурного життя і міжнародного авторитету. Узагальнення й осмислення духовного життя, піднесення та розширення гуманістичних засад науки і освіти, культури, мистецтва. Формування філософських засад суспільного життя.

Вітчизняні політичні ідеї епохи відродження. Основні характеристики політичних ідей в Україні за часів епохи Відродження. Яскраві представники та їх творчість. Станіслав Оріховський (Роксолан) (1513 – 1566). «Польські діалоги політичні», «Напучення польському королю», «Про турецьку загрозу», «Про природне право». «Піраміда влади» та її значення в тогочасній європейській політичній думці. Сутність держави, форми правління, устрою. Поради королеві щодо управління державою. Роль права як основи функціонування християнської держави. Співвідношення світської і духовної влад. Суперечливість поглядів.

Іван Вишенський (1550 – 1620) – представник полемічної літератури. Ідея реформації церкви. Боротьба проти феодальних порядків. Критика унії та рішення єпископату. Байкотування урядової політики, спрямованої на поневолення і асиміляцію українців. «Писание до всех обще, в лядской земли живущих» (1588), «Порада» (1599 – 1600), «Обличение диявола – миродержца». Концепція ідеального суспільства. Ідеал суспільно-політичного розвитку. Братерство і демократичні порядки.

7. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є:

- виконання письмових завдань;
- виступи на семінарських заняттях;
- тести;
- залік;
- захист реферату;
- екзамен.

Результати діяльності студентів оцінюються за 100-бальною системою за такими формами контролю: поточний — виступ на практичному занятті (до 5 балів), виконання презентації, домашніх індивідуальних занять (до 40 балів: кожне індивідуальне завдання оцінюється до 5 балів; тематичний (за модулем) контроль (тестування) — до 50 балів (кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал).

Підсумковий контроль — виставлення семестрової оцінки студентам, які опрацювали теоретичні теми і практично засвоїли їх.

За результатами поточного контролю та виконання домашніх індивідуальних завдань студенти, які отримали від 90 до 100, балів можуть бути звільнені від підсумкового контролю та отримати оцінку "відмінно", від 80 до 90 балів — "добре", від 70 до 80 балів — "задовільно".

Заплановано дві модульні контрольні.

8. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Форми поточного контролю: усне опитування, виконання практичних завдань.

Форма модульного контролю: виконання модульної контрольної роботи.

Форма підсумкового семестрового контролю: залікові/екзаменаційні питання.

Перевірка та оцінювання знань, умінь і практичних навичок студентів здійснюються за 100-бальною, ECTS та національною шкалами (табл.7.1).

Таблиця 7.1. Загальна шкала оцінювання: рейтингова, національна та ECTS

СУМА БАЛІВ за 100-бальною шкалою	ОЦІНКА ECTS	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
90-100	A	відмінно	
82-89	B		
74-81	C		
64-73	D		
60-63	E		
35-59	FX	не задовільно з можливістю повторного складання	
1-34	F	не задовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	

9. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Таблиця 8.1. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти денної форми навчання (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота					Модульна контроль на робота	Сума
T 1	T 2	T 3	T 4	T 5		
5	5	5	5	5		

Таблиця 8.2. Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти денної форми навчання (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота				Модульна контроль на робота	Сума
T 6	T 7	T 8	T 9		
5	5	5	5		

Оцінювання окремих видів навчальної роботи

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1	
	Кількість балів	Максимальна кількість балів (сумарна)
Виступи на семінарських (практичних) заняттях	1-5	35
Виконання письмового завдання	1-5	5
Тестування	6	60
Разом		100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Модульна контрольна робота містить 5 теоретичне питань. Максимальна кількість балів, які може отримати здобувач – це 10 балів за теоретичне питання.

Критерії оцінювання підсумкового контролю

Програмою передбачено іспит, як підсумковий семестровий контроль даної навчальної дисципліни. Підсумковий семестровий контроль здійснюється за результатами модульного контролю та усної відповіді на питання, що входять до екзаменаційних білетів. Оцінка виставляється за 100-бальною шкалою, яка переводиться у національну шкалу та шкалу ЄКТС.

10. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

1. Східнослов'янські племена і державноплемінні союзи VI – IX ст.: полян, древлян, сіверян, уличів, волинян, хорватів тощо.
2. Зародження і поширення етноніму «Русь» на центрально-придністровське населення.
3. Першопчатки формування та розвиток праукраїнського державного об'єднання Руська земля (Київська Русь) до 80-х років IX ст.
4. Держава Аскольда.
5. Київ як політичний центр полянського союзу племен і перетворення його на державний центр інших східнослов'янських племінних союзів.
6. Предмет і завдання курсу «Історія та культура середньовічної України». Періодизація середньовічної історії України.
7. Джерельна база дисципліни «Історія та культура середньовічної України».

8. Основні проблеми курсу.
9. Теорії походження Київської держави.
10. Давні літописи про походження державності Київської Русі.
11. Норманська та автохтонна теорії походження Русі. Хозарська гіпотеза.
12. Основні етапи розвитку державності в Київській Русі.
13. Політичний устрій Київської Русі.
14. Система політичної влади, місцева влада Русі.
15. Соціально-економічний устрій Київської Русі. Проблема існування феодального ладу.
16. Соціальна структура населення Київської Русі.
17. «Руська правда» та її вплив на суспільне життя в державі.
18. Етнічні процеси в Київській Русі.
19. Питання про давньоруську народність і формування східнослов'янських народностей.
20. Поширення етноніму «Русь» на всю Київську землю, формування етнічного центру, його національний склад, мова населення.
21. Поява і межі поширення назви «Україна», завершення формування українського народу. Заняття і побут русів – українців.
22. Християнізація Київської Русі: дискусії навколо проблеми.
23. Міжнародні зв'язки і місце Київської Русі в історії Європи. Культура Київської Русі.
24. Вплив запровадження християнства на розвиток культури Київської Русі.
25. Мовна ситуація в Київській Русі. Писемні джерела й літературні пам'ятки. Музичне мистецтво.
26. Наслідки роздроблення Київської Русі. Південно-Західні руські князівства та їх політика (XII – перша половина XIV ст.)
27. Причини роздроблення Київської Русі.
28. Взаємовідносини Давньої Русі і кочовиків.
29. Політична діяльність княгині Ольги.
30. Політична діяльність Святослава Ігоровича.
31. Політична діяльність Володимира Святославича.
32. Політична діяльність Ярослава Володимировича.
33. Політична діяльність Володимира Ізяславича (Мономаха).
34. Політична діяльність Данила Романовича Галицького.
35. Державні утворення Середнього Подніпров'я, Київська, Чернігівська держави – «землі».
36. Галичина та Волинь до об'єднання.

37. Перетворення Галицько-Волинського князівства в політико-державний центр України.
38. Особливості внутрішньої боротьби Галицько-Волинського князівства в першій половині XIII ст.
39. Данило Галицький.
40. Боротьба за «галицьку спадщину».
41. Західний вектор зовнішньої політики Галицько-Волинської держави.
42. Внутрішня політична криза та занепад Галицько-Волинської держави.
43. Культура періоду роздроблення Русі (XII – перша половина XIV ст.).
44. Особливості архітектури та розвиток літератури у Галицько-Волинській державі.
45. Галицький літопис як історичне джерело.
46. Українські землі під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII ст.).
47. Державно-політичний лад і суспільство Литви, Польщі, Угорщини, Московської Русі. Боротьба за українські землі.
48. Литовська експансія на українські землі.
49. Приєднання українських земель до Литовського князівства.
50. Литовсько-Руська держава. Соціально-правова система.
51. Політична автономія українських земель у складі Великого князівства литовського у другій половині XIV – першій половині XV століття.
52. Етнокультурні українсько-литовські контакти литовсько-польської доби.
53. «Литовські статuti» (1529, 1566, 1588 pp.) як історичні пам'ятки.
54. Внутрішня та зовнішня політика Литовських князів.
55. Державне зближення Литви і Польщі. Кревська унія 1385 р.
56. Україна та Білорусія в литовсько-московських взаємовідносинах. Боротьба з московською експансією.
57. Основні підсумки «литовського» періоду історії України.
58. Політична експансія Польщі на українських землях.
59. Галичина у складі польського королівства.
60. Боротьба польської шляхти за приєднання українських земель.
61. Закарпаття у XIV – XVI ст.
62. Битва під Могачем та її наслідки.

11. ЗРАЗКИ МОДУЛЬНИХ ТЕСТІВ

Варіант 1.

Завдання першого рівня. Визначте одну правильну відповіді.

1. Першим історичним твором у нашій країні вважають:

- а) «Літопис Аскольда»;
- б) «Повість минулих літ»;
- в) «Послання оріян хозарам»;
- г) «Київський літопис».

2. Які етапи виділяють учені в періодизації східнослов'янської державності?

- а) пізній;
- б) ранній;
- в) додержавна доба;
- г) княжа доба.

3. За чийого князювання стратегічно виважені та цілеспрямовані заходи влади стали вирішальним кроком на шляху перетворення земель племінних князів і союзів на державну територію Русі?

- а) Олега;
- б) Ігоря;
- в) Ольги;
- г) Святослава.

4. Який твір змальовує ідеальний портрет християнського князя, мудрого, освіченого, справедливого правителя, що добре володіє військовою справою?

- а) «Слово про закон і благодать»;
- б) «Повчання»;
- в) «Пам'ять і похвала князю руському Володимирі»;
- г) «Руська правда».

5. Хто є автором праці «Польські діалоги політичні»?

- а) Юрій Котермак;
- б) Станіслав Оріховський;
- в) Петро Могила;
- г) Мелетій Смотрицький.

Завдання другого рівня. Назвіть і обґрунтуйте етапи державотворення Древньої Русі.

Завдання третього рівня. Опишіть еволюцію політичних поглядів киеворуських князів.

Варіант 2.

Завдання першого рівня. Визначте одну правильну відповіді.

1. Які нові форми державності з'являються в IX – X ст.?

- а) об'єднання;
- б) успадкування;
- в) окняження;
- г) підкорення.

2. Назвіть перше зведене політико-правове джерело Русі:

- а) «Слово про закон і благодать»;
- б) «Руська Правда»;
- в) «Повчання дітям»;
- г) «Ізборник Святослава».

3. Хто розпочав процес формування державної території Русі:

- а) Олег;
- б) Ігор;
- в) Ольга;
- г) Святослав.

4. Який твір не звертає уваги на роль правителя в суспільному житті?

- а) «Слово про закон і благодать»;
- б) «Повчання»;
- в) «Повчання архієпископа Луки до братії»;
- г) «Руська правда».

5. Коли до України проникають напрямки ісихазму?

- а) в першій половині XIII ст.;
- б) в другій половині XIII ст.;
- в) в першій половині XIV ст.;
- г) в другій половині XIV ст.

Завдання другого рівня. «Повість минулих літ» – яскравий зразок давньоруського літописання.

Завдання третього рівня. Опишіть умови розвитку князівств за часів князювання і після Володимира Мономаха.

12. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Обладнання: мультимедійне обладнання;

Програмне забезпечення: **робоча програма; електронні варіанти лекцій, презентації лекційного матеріалу, методичні рекомендації до практичних (семінарських) занять та самостійної роботи.**

В умовах використання формату онлайн-навчання (дистанційного навчання) із застосуванням мережі Google Meet названі засоби, методи та форми визначаються за домовленістю зі здобувачами і в залежності від зручного виду взаємодії, застосовуються з допомогою існуючих функцій групових чатів та відеоконференцій.

Для ефективного засвоєння тематики є можливість демонстрації необхідних матеріалів на робочому столі комп'ютерного технічного засобу під час занять і семінарів. Зокрема, у разі потреби, під час онлайн-заняття можна надати доступ до свого екрану, щоб показати презентації або іншу тематичну інформацію на робочому столі.

Планування лекційних і семінарських занять, модульних контрольних робіт, звітування за індивідуальну та іншу передбачену програмою роботу зі студентами, а також підсумкова перевірка знань у формі іспиту (заліку) здійснюється заздалегідь за допомогою прив'язки до Google-календаря. Синхронізація запланованих заходів виконується автоматично на всіх зручних для їх проведення пристроях.

13. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник (тести, запитання, завдання). – К.: Академія, 1998. – 256 с.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до ХХ століття. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 616 с.
3. Бабенко Р. Прикордонні землі Південно-Західної Русі і Золотої Орди (друга половина XIII – перша половина XIV ст.) // Історія в школі. – 2001. – № 3. – С. 6-11.
4. Велика історія України: В 2 т. – К.: Глобус, 1993; т. 1. – 352 с.; т. 2. – 400 с.
5. Вівчарик М.М., Панченко П.П., Чмихова В.І. Українська нація: шляхи до самовизначення. – К.: Вища школа, 2001. – 287 с.
6. Історичні постаті України: Історичні нариси // Упор. О.В. Болдирев. – Одеса: Маяк, 1993. – 384 с.

7. Історія України: Документи і матеріали // Укладання В. Короля. – К.: Академія, 2002. – 448 с.
8. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять /В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Колесник та ін.; За ред. В.М. Литвина. – К.: Знання-Прес, 2006. – 460 с.
9. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 573 с.
- 10.Єфименко О.Я. Історія України та її народу. – К.: Мистецтво, 1992. – 254 с.
- 11.Історія України: Курс лекцій: В 2 т. // Керівник Л.Г. Мельник. – К.: Либідь, 1992; т. 1. – 483 с.; т. 2. – 463 с.
- 12.Історія України: Нове бачення: В 2 т. // За ред. Смолія В.А. – К.: Вид-во Україна, 1995 – 1996; т. 1. – 350 с.; т. 2. – 494 с.
- 13.Історія України: Навчальний посібник // За ред. Смолія В.А. – К.: Альтернативи, 1997. – 424 с.
- 14.Історія України: Навчальний посібник. – Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 396 с.
- 15.Історія України: Посібник // За ред. Т.Д. Темка, Л.С. Тупчієнко. – К.: Академія, 2002. – 480 с.
- 16.Історія України: Хрестоматія. В 2 ч. – Вид. 2-е перероб. і доп. // Упор. С.М. Клапчук. – К.: ІЗМН, 1996; т. 1. – 372 с.; т. 2. – 336 с.
- 17.Історія України // За ред. Б.Д. Лановика. – К.: Тов-во “Знання”, КОО, 2000. – 574 с.
- 18.Історія української культури: У 5 т. / Гол. ред. Є. Патон. – Київ: Наук. думка, 2001. – Т. 1: Історія культури давнього населення України. – 1135 с.; Т. 2: Українська культура XII – першої половини XVII століть. – 847 с.
- 19.Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів до XXI століття: Навчальний посібник. – Харків: ООО Одиссей, 2001. – 480 с.
- 20.Коритко Р. Таємниця корони Данила Галицького // Дзвін. – 2000. – № 7. – С.125-128.
- 21.Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – К.: Альтернативи, 1998. – 335 с. (Україна крізь віки. – Т. 5).
- 22.Котляр М. Давньоруська держава кінця XI – початку XII ст. // УІЖ. – 1998. – № 4. – С.7-14.
- 23.Крип'якевич І. Історія України. - Львів: Світ, 1993. - 519 с.
- 24.Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

25. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016. – 495 с.
26. Повернення в Царгород / За ред. Л.Івшиної. - К. : ТОВ Українська прес-група, 2015. – 496.
27. Повість врем'яних літ. – К.: Рад. письменник, 1990. – 558 с.
28. Руська правда. Статут Володимира Мономаха // Історія держави і права України. – К.: Вентурі, 1996. – С. 26-33.
29. Токар М. Історія політичної думки України: навчально-методичні рекомендації (для студентів-бакалаврів спеціальності 052 – Політологія) / Навчально-методична серія «КАФЕДРА» / № 53; [Ужгород. нац. ун-т; Ф-т сусп. наук; Каф. політології і держ. управління]. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 44 с.
30. Україна: литовська доба 1320 -1569 / О. Русіна, І. Сварник, Л. Войтович [та ін.]. НАН України. Інститут історії України. - К: Балтія-Друк, 2008. - 176 с: іл.
31. Федака С. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII ст.) : монографія / С. Д. Федака. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2000. - 340 с. : іл..
32. Яковенко Н.М. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. Навч. пос. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

Допоміжна література

33. Борисенко В. Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. Навч. пос. – К.: Либідь, 1996. – 616 с.
34. Воронянський О.В. Історія України: Навч. пос. – Х.: Парус, 2007. – 544 с.
35. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
36. Гудзь В.В. Історія України: Підручник. – К.: Слово, 2008. – 672 с.
37. Довідник з історії України / За ред. І.З. Підкова, Р.М. Шуст. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
38. Історія України в особах: IX – XVIII ст. / Під ред. В. Замлинського. – К.: Україна, 1993. – 396 с.
39. Історія України: Нове бачення. Навч. пос. / Під ред. В.А. Смолія. – К., 2000. – 463 с.
40. Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення: Навч. пос. – К.: Знання-Прес, 2004. – 390 с.
41. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: в 2 т. – К.: Либідь, 2002. – Т.1. – 672 с.

42. Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії. – Х.: Фоліо, 2007. – 415 с.
43. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с. (Україна крізь віки. – Т. 6).
44. Світлична В. Історія України: Навч. пос. – К.: Каравела; Л.: Новий Світ-2000, Магнолія плюс, 2000. – 308 с.
45. Україна і світ: Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. Навч. пос. – К.: Генеза, 1994. – 368 с.
46. Федака С. Літописні джерела з історії княжої і козацької України-Русі : монографія / С. Федака. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2003. - 140 с.
47. Федака С. Землі і міста княжої України-Русі: Нарис історичної географії : монографія / С. Федака. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2002. - 136 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Електронна бібліотека історії України та всесвітньої історії
[http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=\(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E\)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21FMT=brief_elib&S21ALL=(%3C.%3EIHU%3D!%3C.%3E)&S21SRW=dp&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10)
2. Електронна бібліотека Інституту історії України
<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB>
3. Оцифровані джерела: URL: <http://www.litopys.org.ua/>
4. Оцифровані джерела: URL: <http://www.izbornyk.org.ua/>

Навчально-методичне видання

Формат 64x90/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12,55. Тираж 50 прим.
. Замов. № 0218.

Віддруковано ПП «АУТДОР-ШАРК»
88000, м. Ужгород, пл.Жупанатська, 15/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.